

JOSEP PUIG I CADAFAALCH I L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

MANUEL CASTELLET I SOLANAS

La breu notícia biogràfica de Josep Puig i Cadafalch inclosa en el *Directori de membres de l'Institut d'Estudis Catalans, 1907-1997* diu ben poc de l'activitat de Puig com a membre de la institució. Textualment, diu:

Josep Puig i Cadafalch

Mataró (Maresme), 1867-Barcelona, 1956

Secció Històrico-Arqueològica

Especialitat: Arquitecte, historiador de l'art i polític

Data d'ingrés: 18.6.1907

Membre fundador de l'IEC

President de l'IEC (1922-1950, intermitentment)

Estudià arquitectura i es doctorà en ciències exactes. Professor dels Estudis Universitaris Catalans, fou doctor *honoris causa* per les universitats de Barcelona, París, Friburg i Tolosa. Presidí el Centre Escolar Catalanista. Participà en la I Assemblea de la Unió Catalanista de Manresa, i pertanyé a la Lliga de Catalunya. Fou membre del Patronat de la Biblioteca de Catalunya i president dels Jocs Florals de Barcelona (1935). Col·laborà a *La Renaixença* i a *La Veu de Catalunya*. Fou cofundador de la Lliga Regionalista i membre del Comitè d'Acció Política d'aquest partit. Fou regidor de l'Ajuntament de Barcelona, diputat a Corts i diputat provincial de Barcelona. Presidí la Mancomunitat de Catalunya després de Prat de la Riba i fins al cop d'estat de Primo de Rivera.

El redactor de la nota biogràfica, sens dubte, volgué donar més pes a la faceta política de Puig i Cadafalch que a la d'arquitecte i d'historiador de l'art i obvià qualsevol menció a la tasca que Puig dugué a terme com a membre i com a president de l'Institut d'Estudis Catalans. Potser és un reflex d'un estat d'opinió molt actual que estimula el domini de la classe política en la nostra

societat, en la qual els científics, els intel·lectuals, els pensadors i els creadors queden sovint eclipsats.

Com que del Puig i Cadafalch arquitecte ja n'ha parlat el senyor Manuel Ribas i del polític, en parlarà el senyor Josep Maria Ainaud, em queda a mi, en parlar de Puig i l'Institut, referir-me, també, a l'historiador de l'art, una activitat que, com en alguns aspectes també la de polític, està íntimament lligada a la de membre de l'Institut d'Estudis Catalans i president de la institució durant llargues temporades.

Tanmateix, però, permetin-me començar amb unes frases de Puig mateix, pronunciades en l'acte de lliurament de l'Hospital de la Santa Creu a l'Institut d'Estudis Catalans i Biblioteca de Catalunya. Paraules que pronuncià, aquell 30 de març de 1931, després de les intervencions de l'alcalde de Barcelona, el comte de Güell, i del president de la Diputació, senyor Joan Maluquer. Cito frases captades, no precisament a l'atzar, del seu parlament: «Per la gràcia de Déu he tingut l'honor de presidir els moments més gloriosos de l'Institut d'Estudis Catalans», «Serà el dia d'avui un dia solemne en la nostra història que separarà un temps passat de creixença del temps de plenitud», «L'Institut no va néixer sense protestes, ell fou l'objectiu de violentes campanyes», «Hem fet marrades, però hem trobat de pressa la dreuera», «Hom veu com aquests murs gòtics de l'Hospital i com aquest Palau dels Convalescents, que sembla la traducció catalana d'un palau de Gènova, tornen a llur primitiu esplendor», «Les ciències progressen en els pobles tal com es formen en l'esperit humà: comencem veient els fets; dels fets deduïm lleis empíriques; sobre la llei empírica s'aixeca la llei deduïda per raonament; una llei empírica és substituïda per una llei matemàtica. Les lleis deixen d'ésser lleis que enllacen coses concretes i passen a tenir un valor substantiu i abstracte vivint per elles mateixes, capaces de regir tota mena de fets. Es pot llavors pensar en els mons irreals, i així es puja a les grans abstraccions i s'arriba a les grans altures. D'aquesta ascensió som a mig camí». Després d'aquesta excellent definició del mètode científic –recordin que l'exigència científica, junt amb la catalanitat i l'obertura a l'exterior, fou una de les tres condicions que Prat de la Riba establí per a les actuacions de l'Institut–, Puig acaba el seu parlament afirmant: «Per aquestes sales hom veu passejar els físics, els matemàtics, els grans pensadors de l'esdevenidor, que formaran amb els estudiosos de les altres disciplines, els escollits de la gran democràcia catalana.»

He recollit algunes d'aquestes frases perquè són altament representatives del pensament de Puig i Cadafalch: la digníssima concepció institucional del seu càrrec («per la gràcia de Déu he tingut l'honor de [...]»), el realisme respecte a allò que duia entre mans («L'Institut no va néixer sense protestes [...]. Hem fet marrades [...]»), la passió per l'art i la seva bellesa («[...] la traducció catalana d'un palau de Gènova [...]»), la relació entre ciència i humanisme («Les ciències progressen en els pobles tal com es formen en l'esperit humà») i el concepte de país («[...] els escollits de la gran democràcia catalana»). Possiblement, Puig

era de tots els membres de l'Institut qui reunia d'una manera més completa les capacitats científiques, humanístiques, de creació i de gestió i com a tal va viure directament els moments més importants de la història de l'Institut d'Estudis Catalans, des de la seva fundació fins a la mort de Puig. Gairebé cinquanta anys d'intensa dedicació a la institució.

Puig i Cadafalch havia figurat entre els primers vuit membres fundadors de l'Institut d'Estudis Catalans el 1907. «Es tractava de la primera institucionalització pública de la cultura catalana i de la seva integració en el món acadèmic internacional com a comunitat diferenciada de l'espanyola», com molt bé ho ha definit Albert Balcells. Antoni Rubió i Lluch en fou el primer president, amb Puig com a vicepresident.

No és d'estranyar que el seu primer article a l'*Anuari* de 1907 fos titulat «Les Iglesies romàniques ab cobertes de fusta de les valls de Bohí i Aran» (encara amb ortografia prefabricana). De fet, una de les seves primeres publicacions de joventut, en una revista d'excursionisme, era dedicada, com una promesa de fidelitat i com una revelació de l'impuls que el movia —com digué Duran i Sanpere—, a l'art romànic de Catalunya.

La dedicació a l'art romànic li venia de l'estudi directe dels monuments, de la seva observació personal, tant si els trobava a la ciutat, en un poble o en un petit racó de la muntanya; una passió que el portà a analitzar no tan sols els aspectes artístics dels monuments, sinó també la tècnica constructiva i l'entorn físic i social que en propicià la construcció.

És curiós que no és fins al volum cinquè de l'*Anuari*, dels anys 1913-1914, quan torna a publicar sobre art medieval: «Els Banys de Girona i la influència moresca a Catalunya». Els estudis monogràfics que fa sobre Sant Joan de les Abadesses, la catedral de la Seu d'Urgell, el monestir de Santes Creus, Ripoll, Cuixà, etc., no l'impedeixen tenir una visió de conjunt de l'art romànic, que el porta a proclamar una nova distribució cronològica i geogràfica amb el nom de *primer art romànic*, el de les cobertes de fusta, creat en terres orientals, abans que les voltes de pedra donessin lloc al veritable art monumental romànic estès per la major part d'Europa. Una hipòtesi que presentà a les universitats de Harvard i de la Sorbona i al segon congrés d'art bizantí de Belgrad. Com podem observar, Puig seguia al peu de la lletra les indicacions de Prat de la Riba: «exigència científica, catalanitat i obertura a l'exterior».

En aquest camp, però, la seva obra magna és *L'arquitectura romànica a Catalunya*, conjuntament amb Antoni de Falguera i Josep Goday, publicada inicialment en tres volums entre els anys 1909 i 1918, una obra d'una importància cabdal encara ara, gairebé cent anys després. L'any 1983 el Departament de Cultura de la Generalitat, essent director general de Patrimoni el nostre amfitrió, el senyor Jordi Bonet, en publicà una edició facsímil, que ha estat reeditada l'any 2001 per l'Institut d'Estudis Catalans com a homenatge al mestre en el marc de l'Any Puig i Cadafalch.

Tanmateix, i mesclant història de l'art i arqueologia, el segon article que Puig publica en l'*Anuari* de l'Institut, en el volum de l'any 1908, porta per títol «Les excavacions d'Empúries», una de les obres més grans d'arqueologia dutes a terme al nostre país durant el segle xx. No ha d'estranyar, doncs, que en la primera adequació dels locals de l'Institut a l'actual Palau de la Generalitat, que aleshores ocupava la Real Audiencia de Catalunya, instrument de repressió de Felip V, l'entrada fos ornada amb una reproducció de l'estàtua de l'Esculapi trobada a Empúries. Una escultura que encara es conserva en l'actual seu de l'Institut. Acompanyaven, i continuen acompanyant, l'Esculapi tres bustos d'Eiximenis, Ramon Llull i Lluís Vives, obres de Clarà, posats dalt de columnes de marbre. Ben a prop, envaint nous locals, havien d'instalar-se les Oficines de Prehistòria i Arqueologia, on sota el mestratge del nostre homenatjat, ressuscitaven les troballes trencades de les excavacions.

Puig i Cadafalch, que era amic de Pompeu Fabra des de la joventut, tingué un paper important en la comesa de dur-lo de Bilbao a Barcelona per ocupar la nova Càtedra de Llengua Catalana creada per la Diputació i integrar-lo a la Secció Filològica de l'Institut, on seria el capdavanter de la normativització del català.

En aquella època, els presidents de les tres seccions de l'Institut, la Històrico-Arqueològica, la de Ciències i la Filològica, ocupaven alternativament la presidència de la institució. L'any 1915 Rubió i Lluch dimetí com a president de la Secció Històrico-Arqueològica i ocupà el seu lloc Puig i Cadafalch, en un moment en què ell era el president de la Comissió d'Instrucció Pública de la Mancomunitat i, per tant, mà dreta de Prat de la Riba en política cultural i educativa.

És probable que una certa pugna entre Empúries i el romànic dels Pirineus fos la causa de les divergències que Puig mantingué amb Josep Pijoan, primer secretari general de l'Institut, que els portà a un allunyament progressiu, fins a la ruptura. Puig era partidari de prioritzar Empúries i Pijoan de recuperar i estudiar primer els frescos de les ermites romàniques de les valls pirinenques. Sota la direcció de Josep Pijoan es publicaren, entre els anys 1907 i 1921, quatre volums de *Les pintures murals catalanes: Pedret; Sant Martí de Fenollar i Sant Miquel de la Seu; Sant Climent de Tahull, Santa Maria de Tahull, Santa Maria de Bohí, Santa Maria d'Àneu i Sant Pere del Burgal, i Ginestarre de Cardós, Esterri de Cardós, Santa Eulàlia d'Estahon, Santa Maria de Mur i Sant Pere d'Àger*. El material d'un cinquè volum era a l'arxiu de l'Institut i es va publicar durant l'Any Puig i Cadafalch, a cura del senyor Xavier Barral, membre de la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut. La pugna entre Puig i Pijoan fou molt probablement la causa que aquest material hagi restat inèdit.

Josep Puig i Cadafalch no era un home de caràcter fàcil. Com digué Gaziell, era «un exemple perfecte del català eminent però aspre i cantellut [...]. Si el furgàveu una mica trobàveu un esperit despert i ple de nobles inquietuds i un home amb moltes qualitats [...]. Amb el frec per la vida, les topades doloroses

amb la realitat i les responsabilitats de govern, perdé molts dels caires tallants i s'esmolà».

Bona part de les topades amb Josep Pijoan, de què ja he parlat, però també amb Eugeni d'Ors (també secretari general) o amb Joaquim Torres Garcia, s'expliquen per aquesta inflexibilitat del caràcter de Puig, un home que preferia l'eficàcia a l'aparença, les obres a les paraules; un treballador infatigable que no donava mai res per perdut i que basà la seva tasca política o administrativa –tan positiva– en el convenciment, que manifestà més d'una vegada, que l'empresa del recobriment de Catalunya havia d'iniciar-se amb una profunda i intensa tasca cultural.

Així cal interpretar la seva actuació l'any 1918, quan resolgué traumàticament la crisi de la Secció Filològica amb l'exclusió d'Antoni Maria Alcover, el seu primer president, per la qual cosa l'Institut perdé els milers de fitxes que Alcover havia elaborat per al futur diccionari i també la simpatia d'un sector de l'opinió mallorquina. Sens dubte, l'acte celebrat el mes de març del 2001 a l'Institut d'Estudis Catalans, en què s'homenatjà mossèn Alcover i es presentà la *Lletra de convit 2001*, i les estretes relacions establertes amb les Illes Balears, han clos definitivament aquelles ferides obertes.

Aquesta tenacitat que he esmentat el portà a obtenir l'any 1930 una autonomia total per al treball de l'Institut d'Estudis Catalans, mantenint la Diputació de Barcelona el compromís de finançament de les activitats de la institució, un compromís que mantingué la Generalitat durant els anys de la República. Una tenacitat que el portà a aconseguir un any més tard la cessió en ús de l'Hospital de la Santa Creu i la Casa de Convalescència per a la Biblioteca de Catalunya i l'Institut, com ja he esmentat.

La maltempada de juliol de 1936 el portà a expatriar-se, com ja ho havia fet anys abans en circumstàncies semblants. Escollí com a contrada de residència, un altre cop, la Catalunya Nord per estudiar-hi els monuments romànics, durant un sojorn que es perllongà durant cinc anys. Dedicà una atenció especial a Sant Miquel de Cuixà. L'any 1939, Ricard Moragas en una carta a Francesc Pujols escrivia: «Ara parlo gairebé cada dia amb Puig i Cadafalch. Com que fa uns estudis sobre el monestir de Cuixà, he tingut la sort de tenir-lo de cicerone. M'ha explicat amb deteniment i amb amor les principals característiques d'aquesta bastida tan important, no solament des del punt de mira de l'arquitectura, sinó del de la història. Llàstima que en Puig no hagués vingut quan tu hi eres! Estic segur que tots dos hauríeu lligat unes converses prodigioses. És un home amb el qual es pot parlar de tot, tret de política.»

Puig donà a conèixer el resultat dels estudis fets a Sant Miquel de Cuixà, que, d'altra banda, li permeteren d'establir amb certesa la influència en l'arquitectura del primer romànic de l'art mossàrab.

A mitjan 1941, retornat a Catalunya, quan resideix, primer provisionalment, a la casa d'Argentona, considera que l'únic que pot fer per Catalunya en aquell moment és prestar ajut a les escasses manifestacions culturals que es

produeixen en cercles molt reduïts, gairebé en la clandestinitat: les vetllades literàries celebrades en un pis rònc del carrer de Sant Pau on es reuneixen un grup d'artistes joves amb el nom d'*Estudi*, les sessions periòdiques que havia reprès l'entitat Amics de la Poesia a la rebotiga de l'establiment d'orfebreria de Ramon Sunyer, etc. Precisament, el desembre d'aquell any 1941 havia de cloure un acte que havien organitzat els Amics de la Poesia per commemorar el centenari de l'aparició de l'obra més significativa de la nostra Renaixença: *Lo Gaiter del Llobregat*. Una telefonada oportuna el va fer agafar l'endemà de nou el passaport amb diligència i exiliar-se un cop més a França, d'on retornaria definitivament ben entrat el 1942, en saber que la nuvolada s'havia esbargit.

Comença, aleshores, lluitant amb tota mena de dificultats, una nova etapa com a membre –com un dels pocs membres residents a la Catalunya Sud– d'un Institut d'Estudis Catalans, mancat d'estatge social, desposseït de la seva biblioteca i, sobretot, desmembrat per la mort o l'exili de gairebé tots els seus membres.

Els inicis es produeixen a la casa de la família Bonet i Garí, actualment el número 16 del carrer de la Reina Victòria; uns inicis que porten a la memorable reunió del 17 d'abril de l'any 1942, convocada per Josep Puig i Cadafalch, de setanta-cinc anys d'edat, en la seva condició de president de la Secció Històrico-Arqueològica, a les quatre de la tarda, al seu domicili del número 231 del carrer de Provença de Barcelona. Hi assisteixen, a més de Puig, Eduard Fontserè, membre de la Secció de Ciències, Josep M. López-Picó, membre de la Secció Filològica, i Ramon Aramon i Serra, de les Oficines Lexicogràfiques. En aquesta reunió cabdal, donaren compte dels membres de l'Institut morts de la guerra ençà (Ramon d'Alòs-Moner, Josep M. Bofill i Pichot, Pere Coromines, Antoni Rubió i Lluch, Joaquim Ruyra, Ferran de Sagarra i Lluís Segalà), feren constar el suport de Jaume Massó i Torrents, que no pogué assistir-hi per motius de salut, i prengueren una sèrie d'acords, el primer dels quals diu: «Considerar espiritualment entre nosaltres els membres de l'Institut que han hagut d'exiliar-se per raons patriòticopolítiques». Entre aquests s'hi comptaven homes com Pompeu Fabra, August Pi i Sunyer, Josep Carner, Lluís Nicolau d'Olwer, Jaume Serra i Hunter, Carles Riba i Pere Bosch i Gimpera.

La conseqüència d'aquesta primera reunió fou la incorporació dels primers nous membres de la postguerra, dels quals cal destacar la figura de Ramon Aramon, que fou nomenat secretari general perpetu i ocupà aquest càrrec fins a la reforma estatutària de 1989. Dels nou acords que es prengueren, vull destacar-ne el vuitè, que, textualment, diu: «Estudiar la possibilitat de nomenar algun membre corresponent, sobretot a Mallorca, València i Rosselló». La visió de Puig i Cadafalch era ja la correcta, molt més enllà d'alguns que posteriorment, i potser encara, limitarien l'Institut a Catalunya, i, gairebé gosaria dir, a Barcelona.

Puig i Cadafalch fou president únic de l'Institut fins al 1956. Sense ell, o algú com ell, l'Institut segurament hauria mort. Durant aquest període

reinstaurà el *Cartell de premis*, que l'Institut havia iniciat l'any 1915 i havia suspès el 1936. El Premi Prat de la Riba s'atorga ja l'any 1947 i aquest mateix any, coincidint amb la festa de Sant Jordi, es publica novament el *Cartell de premis*, en el qual es convoquen el Prat de la Riba, el Vives, de 1936 (a una obra de ciències naturals, fisicoquímiques o matemàtiques), el Bonsoms, de 1936, (a una obra sobre Cervantes), el Duran i Bas, de 1936 (a una obra jurídica o sociològica) i el nou Premi Enric de Larratea (a un treball sobre art o arqueologia de les terres catalanes).

L'any 1947 és especialment destacat en la vida del Josep Puig i Cadafalch president de l'Institut d'Estudis Catalans, que compleix vuitanta anys. No només restableix el *Cartell de premis*, que ha arribat ara a la setanta-unena edició, sinó també fa intenses gestions a la Diputació de Barcelona a fi que li sigui restituïda la seu a la Casa de Convalescència del que fou Hospital de la Santa Creu. Una petició que la Diputació no atendria fins al cap de trenta anys. En un punt de la instància escriu unes frases que són molt eloqüents respecte a les relacions que ell i Aramon estaven establint en aquells moments i que caracteritzen l'Institut de la resistència. Cito: «Recibe nuestra Corporación diáariamente comunicaciones de diversas entidades científicas, Academias, Universidades, Institutos y Revistas (más de 400) pidiendo renovar las viejas relaciones a las que estamos obligados a responder explicando el estado actual de nuestra existencia y cómo no disponemos de nuestros archivos y depósitos de libros que se pudren en lugares donde fueron hacinados.»

En la seva resposta el secretari de la Diputació li demana que li trameti una còpia dels Estatuts vigents i la relació de membres, que el maig de 1947, a Barcelona, eren: Josep Puig i Cadafalch, Agustí Duran i Sanpere, Jordi Rubió, Ramon d'Abadal, Higiní Anglès, Ferran Soldevila, Carles Riba, Josep M. López-Picó, Ramon Aramon, Josep M. de Sagarra, Pere Bohigas, Eduard Fontserè, Pius Font i Quer, Josep R. Bataller, Joaquim Carreras i Artau i Leandre Cervera. Les gestions, com tots sabem, no fructificaren.

La tardor del mateix any 1947, però, hi hagué un esdeveniment que devia omplir de satisfacció i d'emoció Puig i Cadafalch. En una aula de l'Institut Francès de Barcelona, la intel·lectualitat catalana s'aplegava «per a celebrar el vuitantenari d'un dels homes a qui més deu la cultura i la ciència dels nostre país», en paraules d'Aramon, i hom anunciava el projecte d'un recull d'estudis d'arqueologia, d'història de l'art i d'història que perpetués el nom de l'illustre investigador. Miscel·lània que fou presentada per la Societat Catalana d'Estudis Històrics l'any 1951 en un solemne acte d'homenatge.

L'Institut d'Estudis Catalans ha volgut presentar avui, aquí, en aquest entrançable acte organitzat per l'Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi, la reedició facsímil en quatre volums de *L'arquitectura romànica a Catalunya*, amb un estudi introductori, a càrrec de Xavier Barral, com una mostra de respecte, d'homenatge i d'estimació envers qui lluità tant per l'Institut i per la cultura catalana. Una obra amb la qual, entre els anys 1909 i 1918, Josep Puig i

Cadafalch, arquitecte i home d'Estat ja reconegut, es donava a conèixer com a historiador i arqueòleg, al mateix temps que posava a l'abast de totes aquelles persones interessades tant per l'alta cultura, en general, com per la formació nacional de Catalunya, en particular, el coneixement del patrimoni arquitectònic català d'una època que fou cabdal per a l'estructuració futura de la nostra societat i del nostre país.